

УДК 792.82:7.071.2(477+100)Дворовенко
DOI: 10.31866/2616-7646.5.1.2022.261611

**УКРАЇНСЬКИЙ
ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД РОБОТИ
НА БАЛЕТНІЙ СЦЕНІ
ІРИНИ ДВОРОВЕНКО** **UKRAINIAN
AND WORLD EXPERIENCE
OF IRYNA DVOROVENKO
WORK ON THE BALLET STAGE**

Вишотравка Людмила Іванівна
заслужена артистка України, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7084-8571>
vushotravkaludmula@gmail.com

Liudmyla Vyshotravka,
Honored Artist of Ukraine, Associate
Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-7084-8571>
vushotravkaludmula@gmail.com

Анотація

Мета статті – проаналізувати сценічний досвід артистки балету Ірини Дворовенко, набутий нею в Україні та за її межами під час роботи у найвідоміших балетних трупах світу. **Методологія.** У процесі дослідження використано низку методів: діалектичний – для аналізу персональної творчості, типологічний – з метою впорядкування історіографії та джерел, історичний – для пізнання історико-мистецьких процесів у вітчизняному балетному театрі впродовж останніх десятиліть, порівняння змісту та значення культурних подій, що відбувалися у царині українського театру на рубежі ХХ–ХХІ століть. **Наукова новизна.** Вперше досліджено віхи сценічної творчості Ірини Дворовенко – всесвітньо відомої балерини українського походження; залучено в науковий обіг нові джерела, що поглиблюють знання про предмет дослідження. **Висновки.** Балетний досвід, набутий Іриною Дворовенко в Україні та за кордоном (з 1993 р.) відрізняється за характером його змісту та художнім значенням. На Батьківщині артистка отримала високопрофесійну підготовку, яка допомогла їй здобути кілька престижних премій на міжнародних балетних конкурсах в Україні (1987), США (1990), Японії (1991) та ін. У період роботи на сцені Київського державного академічного театру опери та балету імені Т. Шевченка І. Дворовенко танцювала переважно сольні партії з вистав класичного репертуару. Під

Abstract

The purpose of the article is to study the stage experience of Iryna Dvorovenko, gained in Ukraine and abroad while working with the most famous ballet troupes in the world. **Research methodology.** The methodology contains the following methods: dialectical (for the analysis of personal creativity), systemic (to organize professional literature and scientific sources), general history (for knowledge of historical and artistic processes that have taken place in the domestic ballet theatre in recent decades), comparative historical (to compare the content and significance of cultural events that took place in the field of Ukrainian theatre at the turn of the 20th and 21st centuries), etc. **Scientific novelty.** The milestones of Iryna Dvorovenko's stage work, a world-famous ballerina of Ukrainian origin, were studied for the first time; new sources that deepen knowledge about the subject of research are involved in scientific circulation. **Conclusions.** The ballet experience gained by Iryna Dvorovenko in Ukraine and abroad (since 1993) differs in the nature of its content and artistic significance. In her homeland, the actress received highly professional training, which helped her to win several prestigious awards at international ballet competitions in Ukraine (1987), the USA (1990), Japan (1991) and others. During her work on the stage of the Kyiv State Academic Opera and Ballet Theater named after T. Shevchenko, I. Dvorovenko danced mostly solo parts from classical rep-

час роботи за кордоном (Гамбурзька опера, трупа Американського балетного театру) балерина виконувала ролі в балетах академічної спадщини, розширювала власний сценічний досвід завдяки постановкам балетмейстерів неокласичного та сучасного танцю (Д. Баланчин, К. Маккензі, Б. Стівенсон, Д. Кранко, Ф. Джофрі, К. Макміллан та ін.). Наприкінці сценічної кар'єри І. Дворовенко розгорнула активну мистецьку діяльність у царині педагогічної практики та кінематографа.

ertoire performances. While working abroad (Hamburg Opera, troupe of the American Ballet Theater), the ballerina performed roles in ballets of academic heritage and expanded her own stage experience through performances by choreographers of neoclassical and modern dance (D. Balanchine, K. Mackenzie, B. Stevenson, D. Cranco, F. Joffrey, K. Macmillan, etc.). At the end of her stage career, I. Dvorovenko developed an active artistic activity in the field of pedagogical practice and cinema.

Ключові слова: **Keywords:**

Ірина Дворовенко; балет; класичний танець; український балетний театр.

Iryna Dvorovenko; ballet; classical dance; Ukrainian Ballet Theater.

Актуальність теми дослідження. Рубіж 1980–1990-х рр. в історії українського балету характеризується приходом в музичний театр нового покоління талановитої молоді, яка активно осягала академічний репертуар і сміливо поринала в нові мистецькі проекти. Варто згадати таких артистів, як-от: Олексій Ратманський, Яна Гладких, Максим Мотков, Віталій Волошин, Костянтин Костюков, Катерина Радіонова, Сергій Кравець, Марина Краснова, Ірина Скрипник, Ірина Дворовенко, Максим Білоцерківський та ін.

На початку 1990-х рр. Україна здобула незалежність, що супроводжувалося трансформаційними процесами в багатьох сферах життя. У мистецькому просторі такі зміни викликали як позитивні зрушення (активізація творчих контактів між українськими та європейськими театрами, збагачення сценічного досвіду вітчизняних артистів завдяки знайомству з постановками західних хореографів, опанування напрямів сучасного танцю та ін.), так і спричинили певні негативні наслідки: чимало талановитих фахівців балетної сцени – танцівників, балетмейстерів, педагогів-репетиторів, викладачів фахових хореографічних дисциплін – виїхали з України, уклавши вигідні для них контракти з театральними осередками на Заході. За кордоном опинилося чимало молодих українських артистів, доля яких за межами батьківщини склалася по-різному. Серед таких артисток – українська балерина Ірина Дворовенко, яка розпочала свій творчий шлях на сцені Київського державного академічного театру опери та балету імені Т. Шевченка на початку 1990-х рр., а завершила – прямою-балериною однією з найвідоміших хореографічних труп світу American Ballet Theatre на початку 2010-х років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій довів, що спеціальної наукової розробки, присвяченої творчості Ірини Дворовенко, досі не було. Окремі відомості про творчий шлях балерини київського періоду можна віднайти у монографіях та статтях вітчизняних мистецтвознавців М. Варзацької (1990), К. Григор'єва (1988), Н. Зубаревої (1995), Ю. Станішевського (2002, 2012). Творча біографія балерини представлена також на сторінках друкованого довідника «Хореографічне мистецтво України в персоналіях» (Туркевич, 1999) та електронного збірника «Ен-

циклопедія сучасної України» (Туркевич, 2007), які надають перелік ролей артистки, повідомляють про конкурсні здобутки, висвітлюють географію виступів та ін. Чимало інформації про виконавську діяльність балерини (з докладним цитуванням уривків публікацій західних експертів балету) містить персональна сторінка балерини на спільному сайті подружжя Ірини Дворовенко та Максима Білоцерківського (<https://web.archive.org/web/20071017022143/http://irinamaxballet.com>).

Мета статті – проаналізувати сценічний досвід артистки балету Ірини Дворовенко, набутий нею в Україні та за її межами під час роботи в найвідоміших балетних трупах світу.

Виклад основного матеріалу. Ірина Володимирівна Дворовенко народилася 1973 р. в Києві у родині артистів балету: мати працювала в Державному заслуженому академічному народному хорі УРСР ім. Г. Верьовки (з 1997 р. – Національний заслужений академічний народний хор України ім. Г. Верьовки), батько – у Державному ансамблі танцю УРСР (тепер – Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені Павла Вірського). Отже, з раннього дитинства І. Дворовенко виховувалася у любові та повазі до хореографічного мистецтва. Чудові фізичні дані, успадковані від батьків, дозволили їй успішно скласти іспити і вступити до Київського державного хореографічного училища (далі – ДХУ) (з 2021 р. – Київський державний фаховий хореографічний коледж). «Я гадала, що вслід за батьками, буду танцювати фольклор, – пригадувала балерина. – Проте все вийшло інакше... Спочатку думала, що в підсумку все ж таки перейду на відділення народних танців. Та коли ми почали вивчати хореографічну класику – сумніви мої щезли», – зазначала артистка (Варзацька, 1990, с. 7-8).

1987 р. ще ученицею Київського ДХУ І. Дворовенко взяла участь у Республіканському конкурсі артистів балету в Донецьку. Вона виступала у молодшій групі й була визнана найкращою серед однолітків. К. Григор'єв (1988) писав про її виступ: «Юна чотирнадцятирічна балерина виявила хорошу технічну підготовку, артистичну натуру і з повним правом стала володаркою "Гран-прі надії" – призу Міністерства культури УРСР» (с. 13).

Після успішного виступу на Республіканському конкурсі І. Дворовенко представляла Україну на Всесоюзному конкурсі артистів балету у Москві (1989 р., дипломант) та Міжнародному – в м. Джексені (США, 1990, 2-місце). У програмі останнього серед балетних творів академічного характеру вона виконала хореографічну мініатюру на сучасну тематику «Солдат і Королева», створену для танцівниці балетмейстером Паризької Гран-опера Люком де Лайресом.

На останньому курсі училища, 1990 р., І. Дворовенко дебютувала в сольній партії на сцені Київського державного академічного театру опери та балету (далі – ДАТОБ) ім. Т. Шевченка (з 1991 р. – Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Шевченка, інша назва – Національна опера України). Це була Білосніжка з балету Б. Павловського «Білосніжка та семеро гномів». Підготовка партії тривала близько місяця, в роботі початківці допомагали педагог Київського ДХУ Євгенія Сікалова та соліст театру Микола Прядченко. Граціозність та гармонійність рухів, легкість і невимушеність виконання одразу привернули увагу театральних критиків до виступу дебютантки. Зокрема, М. Варзацька (1990) писала: «Дворовенко напрочуд вільно й розкуто почувалася в ролі, створивши привабливий, сповнений сонячного ліризму і непідробно щирих почуттів образ

Білосніжки. Високої оцінки заслуговує її робота і з огляду на технічну підготовку. Це був виступ серйозної і професійно сильної балерини, яка в змозі вирішувати складні творчі завдання» (с. 7).

Після закінчення ДХУ 1991 р. І. Дворовенко увійшла до трупи Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка й одразу взяла участь у Міжнародному конкурсі артистів балету в Осаці (Японія), де посіла 3-є місце. 1992 р. артистка отримала жадану 1-у премію, золоту медаль і спеціальний приз Анни Павлової на Міжнародному конкурсі артистів балету ім. С. Дягілева в Москві. До цього часу І. Дворовенко, як провідна солістка, вже створила на сцені київського оперно-балетного театру низку яскравих сценічних образів, серед яких Гамзатті («Баядерка» Л. Мінкуса), Попелюшка (однойменна вистава С. Прокоф'єва), Флорина, Аврора («Спляча красуня»), Одетта-Оділія («Лебедине озеро»), Клара («Лускунчик» – три останні балети – П. Чайковського), Жізель (однойменна вистава А. Адана), Кітрі, Вулична танцівниця, Повелителька дріад («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Ширин («Легенда про любов» А. Мелікова), Пахіта (однойменна вистава Л. Мінкуса) та ін. (Туркевич, 1999, с. 70).

Наставницями І. Дворовенко в театрі стали досвідчені артистки: спочатку Алла Лагода, згодом – Людмила Сморгачова. Про роботу з останньою артистка із захопленням пригадувала: «Ми все переробили заново. Це було неймовірно: кожен крок спочатку обміркувати і лише потім зробити... Я стала переосмислювати й переробляти всі вистави. Це був важкий творчий процес. Вона [Сморгачова – авт.] відкрила мені двері в зовсім інший світ, і я їй досі вдячна. Я стала зовсім іншою людиною» (Свиридова, 2013b).

1993 р. І. Дворовенко в парі з майбутнім чоловіком – М. Білоцерківським набула вагомому досвіду роботи в міжнародній балетній трупі, яку очолював Ш. Ягудін і яка виступала на сценах театрів США та Канади. Поряд із І. Дворовенко на сцену виходили відомі балетні зірки Ніна Семізірова, Марк Перетокін, Тетяна Чернобровкіна, Дмитро Забабурін, Тетяна Палій, Ільгіз Галеймулін та ін. І. Дворовенко та М. Білоцерківський стали наймолодшою балетною парою, яка виконала в концерті па-де-де з 3-го акту «Сплячої красуні» П. Чайковського та Гранд-па з балету «Дон Кіхот» Л. Мінкуса («Театральні вісті», 1993, с. 17).

У 1993 р. І. Дворовенко запросили на роботу до Гамбурзької опери, проте артистка не поривала й з Національною оперою України: 1994 р. вона взяла участь у Міжнародному конкурсі артистів балету ім. С. Лифаря у Києві, де отримала найвищу нагороду хореографічного змагання – Гран-прі. Наступного, 1995 р., І. Дворовенко знов приїхала до України, щоб взяти участь у роботі Міжнародного фестивалю танцю, присвяченому 90-річчю від дня народження Сержа Лифаря. Згодом, в одному з інтерв'ю, вона пишалася власною участю у визначній події: «Фестиваль справив на мене значно більше враження, ніж конкурс імені С. Лифаря. Я не припускала, що Київ зможе запросити для участі в фестивалі стільки справжніх зірок... Присутність у залі такої легендарної балерини, як Ольга Лепешинська, створювала особливу атмосферу... Мене це дуже надихало й зобов'язувало. Я боялася, що виступлю погано, адже на ранкову репетицію приїхала безпосередньо з аеропорту. Але мені шалено хотілося танцювати на рідній сцені!» (Зубарева, 1995).

Серпень 1996 р. став поворотним для артистки – вона розпочала свою творчу роботу в танцювальній трупі Американського театру балету: з 1997 р. отримала статус солістки, а в серпні 2000-го – стала провідною солісткою. До її репертуару

увійшли як класичні партії – Нікія, Гамзатті («Баядерка» Л. Мінкуса), Сванільда («Коппелія» Л. Деліба), Жізель, Мірта («Жізель» А. Адана), Медора («Корсар», того ж композитора), Фея Драже («Лускунчик» П. Чайковського в хореографії К. Маккензі), Аврора («Спляча красуня»), Одетта-Оділія (обидва – того ж автора), Раймонда (однойменний балет О. Глазунова), так і ролі у виставах з сучасною хореографією – Терпсихора, Полігімнія («Апполон Мусагет», хореогр. Д. Баланчина), Імператриця, Матильда Кшесинська («Анастасія», хореогр. К. Макміллана), Попелюшка (однойменна вистава С. Прокоф'єва, хореогр. Б. Стивенсона), Тетяна Ларина («Онегін» на муз. П. Чайковського, хореогр. Д. Кранко), Марія Тальйоні, Фанні Черіто («Pasdes Déesses», хореогр. Ф. Джофрі), Маргарита Готье («Дама з камеліями»), Сирена («Блудний син»). Крім того, за участі І. Дворовенко американський глядач побачив постановки «Блискуче алегро», «Концертна симфонія», «Етюд», «Без слів», «Маленька смерть» та ін. 2012 р. І. Дворовенко разом із чоловіком М. Білоцерківським побувала в Україні, де на сцені Національної опери України представила одноактний балет (дует) «Splendid Isolation III» в хореографії Джессики Ланг на музику Адажіо з симфонії № 5 Густава Малера («Ірина Дворовенко і Максим Белоцерковский», 2012).

2013 р. І. Дворовенко завершила танцювальну кар'єру. Прощальною виставою для артистки став «Онегін» на музику П. Чайковського (фрагменти з опери «Черевички», симфонічної фантазії «Франческа да Ріміні», увертюри-фантазії «Ромео і Джульєтта» та ін.) в хореографії Джона Кранко, де балерина виконала роль Тетяни Лариної. Безпосередній спостерігач останнього виходу І. Дворовенко на сцену – О. Свиридова так описувала емоції балерини: «Величезні кошики квітів від організацій і меценатів; сцена потопала в букетах, що летіли із залу. За знаками й стрічками на кошиках можна було відрізнити, який був від губернатора штату Нью-Йорк, а який – від мера міста – Майкла Блумберга. Багато хто плакав. Плакала і сама Ірина...» (Свиридова, 2013а).

Після закінчення кар'єри в «Метрополітен-опера» І. Дворовенко розпочала педагогічну діяльність, взяла участь у постановці мюзиклів («На пуантах», 2013 та «Життя в джунглях», 2017), а також випробувала власні сили в кінематографічній галузі: упродовж 2014–2015 рр. взяла участь у кількох художніх серіалах – «Вічність» (2014–2015, фантастична драма), «Плоть і кістки» (2015, про долю балерини, яка приїхала у Нью-Йорк, щоб вступити у престижну балетну компанію), «Американці» (2013–2018, історична шпигунська драма), «Влада у нічному місті» (2014–2020, драма про зворотний бік нью-йоркської еліти), «Чорний список» (2013–2021, детектив) («Ірина Дворовенко», 2017; «Дворовенко Ірина Володимирівна», 2020).

Наукова новизна. Вперше досліджено віхи сценічної творчості Ірини Дворовенко – всесвітньо відомої балерини українського походження; залучено в науковий обіг нові джерела, що поглиблюють знання про предмет дослідження.

Висновки. Балетний досвід, набутий Іриною Дворовенко в Україні та за кордоном (з 1993 р.) відрізняється за характером його змісту та художнім значенням. На Батьківщині артистка отримала високопрофесійну підготовку, яка допомогла їй здобути кілька престижних премій на міжнародних балетних конкурсах в Україні (1987), США (1990), Японії (1991) та ін. У період роботи на сцені Київського державного академічного театру опери та балету імені Т. Шевченка І. Дворовенко танцювала переважно сольні партії з вистав класичного репертуару. Під

час роботи за кордоном (Гамбурзька опера, труппа Американського балетного театру) балерина виконувала ролі в балетах академічної спадщини, розширювала власний сценічний досвід завдяки постановкам балетмейстерів неокласичного та сучасного танцю (Д. Баланчин, К. Маккензі, Б. Стівенсон, Д. Кранко, Ф. Джоффі, К. Макміллан та ін.). Наприкінці сценічної кар'єри І. Дворовенко розгорнула активну мистецьку діяльність у царині педагогічної практики та кінематографа.

Представлена публікація є першою спробою дослідження сценічних здобутків Ірини Дворовенко в українському та світовому балетному просторі, проте, представлений в ній матеріал вимагає ширшого історико-культурного аналізу та детальніших мистецтвознавчих доповнень.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Варзацька, М. (1990). Дебют юної балерини. *Театральний концертний Київ*, 18, 7-8.
- Григор'єв, К. (1988). «Східна» і «бронзова» сходинок киян. *Театральний концертний Київ*, 2, 11-13.
- Дворовенко Ірина Володимирівна. (2020, 11 червня). В *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0
- Зубарева, Н. (1995, 7-14 апреля). Памяти великого мастера. *Зеркало недели*. https://zn.ua/ART/pamyati_velikogo_mastera.html
- Ірина Дворовенко и Максим Белоцерковский. (2012, 3 декабря). *JetSetter.ua*. <https://jetsetter.ua/spesproject/irina-dvoroenko-i-maksim-belotserkovskij/>
- Ірина Дворовенко: балерина, телезвезда, актриса. (2017, 15 июня). *Новые бизнес идеи*. <https://nbiplus.com/idea/irina-dvoroenko-balerina-televvezda-aktrisa>
- Свиридова, А. (2013а, 23 мая). Звонкий голос балета, или Как сказал Петипа сто лет назад. Интервью с балериной Ириной Дворовенко. *RUNYweb.com*. <http://www.runyweb.com/articles/culture/theater/irina-dvoroenko-interview.html>
- Свиридова, А. (2013b, 26 июня). Ирина Дворовенко: грация украинского балета та американской сцене. *Зеркало недели*. <https://zn.ua/ART/irina-dvoroenko-graciya-ukrainskogo-baleta-na-amerikanskoj-scene-.html>
- Станішевський, Ю. (2002). *Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність*. Музична Україна.
- Станішевський, Ю. (2012). *Національна опера України, 2001–2011*. Музична Україна.
- Театральні вісті. (1993). *Театральний концертний Київ*, 6, 14-17.
- Туркевич, В. (1999). *Хореографічне мистецтво України у персоналіях: Хореографи, артисти балету, композитори, диригенти, лібретисти, критики, художники*. Біографічний інститут НАН України.
- Туркевич, В. (2007). Дворовенко Ірина Володимирівна. В *Енциклопедія сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23803

REFERENCES

- Dvoroenko Iryna Volodymyrivna. (2020, June 11). In *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

- %BE_%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
- Hryhoriev, K. (1988). "Skhidna" i "bronzova" skhodynky kyian ["Eastern" and "bronze" steps of Kyivans]. *Teatralno-kontsertnyi Kyiv*, 2, 11-13 [in Ukrainian].
- Irina Dvoroenko and Maxim Belotserkovsky. (2012, December 3). *JetSetter.ua*. <https://jetsetter.ua/specproject/irina-dvoroenko-i-maksim-belotserkovskij/> [in Russian].
- Irina Dvoroenko: balerina, televvezda, aktrisa [Irina Dvoroenko: ballerina, TV star, actress]. (2017, June 15). *Novye biznes idei*. <https://nbiplus.com/idea/irina-dvoroenko-balerina-televvezda-aktrisa> [in Russian].
- Stanishevskiy, Yu. (2002). *Natsionalnyi akademichnyi teatr opery ta baletu Ukrainy imeni Tarasa Shevchenka: Istorii i suchasnist* [Taras Shevchenko National Academic Opera and Ballet Theater of Ukraine: History and Modernity]. Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Stanishevskiy, Yu. (2012). *Natsionalna opera Ukrainy, 2001–2011* [National Opera of Ukraine, 2001–2011]. Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Sviridova, A. (2013a, May 23). Zvonkii golos baleta, ili Kak skazal Petipa sto let nazad. Interv'yu s balerinoi Irinoi Dvoroenko [The sonorous voice of the ballet, or As Petipa said a hundred years ago. Interview with ballerina Irina Dvoroenko]. *RUNYweb.com*. <http://www.runyweb.com/articles/culture/theater/irina-dvoroenko-interview.html> [in Russian].
- Sviridova, A. (2013b, June 26). Irina Dvoroenko: gratsiya ukrainskogo baleta ta amerikanskoi stsene [Irina Dvoroenko: the grace of Ukrainian ballet on the American stage]. *Zerkalo nedeli*. <https://zn.ua/ART/irina-dvoroenko-graciya-ukrainskogo-baleta-na-amerikanskoy-scene-.html> [in Russian].
- Teatralni visti [Theatrical news]. (1993). *Teatralno-kontsertnyi Kyiv*, 6, 14-17 [in Ukrainian].
- Turkevych, V. (1999). *Khoreorafichne mystetstvo Ukrainy u personalitakh: Khoreografy, artysty bal-etu, kompozytory, dyryhenty, libretysty, krytyky, khudozhnyky* [Choreographic art of Ukraine in personalities: Choreographers, ballet dancers, composers, conductors, librettists, critics, artists]. Biografichnyi Instytut NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Turkevych, V. (2007). Dvoroenko Iryna Volodymyrivna. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23803 [in Ukrainian].
- Varzatska, M. (1990). Debiut yunoi baleryny [The debut of a young ballerina]. *Teatralno-kontsertnyi Kyiv*, 18, 7-8 [in Ukrainian].
- Zubareva, N. (1995, April 7). Pamyati velikogo mastera [In memory of the great master]. *Zerkalo nedeli*. https://zn.ua/ART/pamyati_velikogo_mastera.html [in Russian].